

הרעיון המשיחי בהשקפת חז"ל

ד"ר אברהם ארזי

מחניים, גיליון קכ"ד

העיקר השנים עשר משלושה עשר העיקרים שקבע הרמב"ם (בפרוש המשניות בהקדמתו לפרק חלק במסכת סנהדרין) הוא האמונה בביאת המשיח.

"אני מאמין באמונה שלמה בביאת המשיח, ואף על פי שיתמהמה, עם כל זה אחכה לו בכל יום שיבוא".

לאחר שמנה הרמב"ם את שלושה עשר העיקרים הוא מוסיף:
"וכשנתקלקל לאדם יסוד מאלה היסודות (שאינו מאמין בו), הרי יצא מן הכלל וכפר בעיקר, ונקרא מין ואפיקורס וקוצץ בנטיעות, ומצווה לשונאו ולאבדו ועליו נאמר: הלא משנאיך ה' אשנא".
והוא מסיים:

"לא תמהר בקריאתו, כי אני לא חיברתיו כפי מה שנזדמן לי אלא לאחר עיון גדול והתבוננות..."
אמונה זו בביאת המשיח לא כרעיון מופשט, אלא כמציאות חיה שאדם מישראל מצפה לה בכל יום ממש, הייתה מושרשת בעמנו מקדמא דנא, ובאה לידי ביטוי מקיף וממצה בתורת חכמינו ז"ל. רבי ירמיה, מגדולי אמוראי ארץ ישראל בדור השלישי הרביעי, ציווה לפני מותו:
"הלבישוני כלי לבן חפותים (תכריכי פשתן, תפורים באופן ידוע בימיהם), הלבישוני דרדסים (גרביים יפות), תנו סנדלים ברגלי ומקל בידי והשכיבוני על יד הדרך. אם יבוא משיח, הריני מוכן" (לעמוד בתחיית המתים וללכת לקבל פני המשיח) (ירושלמי כלאים ט', ג').

מיהו המשיח?

דוד משבט יהודה היה "משיח אלוקי יעקב" (שמואל ב', כג, א), ואף המשיח האחרון יעמוד מבניו. על זה ניבא יעקב בברכתו "לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו עד כי יבוא שילה ולו יקהת עמים" (בראשית מט, י).

אף בלעם ניבא על המשיח האחרון, שיעמוד מבניו של דוד: "אראנו ולא עתה, אשורנו ולא קרוב, דרך כוכב מיעקב, וקם שבט מישראל... (במדבר כד, יז-יח). בירושלמי (תענית ד, ה) דרשו פסוק זה על המשיח, ואונקלוס תרגם: "ויתרבא משיחא מישראל", ובמדרש רבה (דברים א, יז) נאמר:

"אמרו ישראל לפני הקדוש ברוך הוא: עד מתי משועבדים אנו בידו (ביד עשיו)? אמר להם: עד שיבוא אותו יום, שכתוב בו: דרך כוכב מיעקב וקם שבט מישראל... אותה שעה אני מפיע מלכותי ואמלוך עליכם, שנאמר: ועלו מושיעים בהר ציון".

ואף הרמב"ם (שם) כתב:

"ומי שהסתפק בו (כמטיל ספק בביאת המשיח)... כפר בתורה, שיעדה בו בפירוש בפרשת בלעם (במדבר, פרקים כג-כד) ופרשת אתם ניצבים (דברים ל, ג-ה) ומכלל יסוד זה (של האמונה בביאת המשיח), שאין מלך לישראל אלא מבית דוד, שכן הבטיח לו ה' על ידי נתן הנביא: וכוננתי את כסא ממלכתו עד עולם (שמואל ב, ז, יג). וכל החולק על המשפחה הזאת, כפר בשם יתברך ובדברי נביאיו" (כגון נתן הנביא).

תפקידו של המשיח

מה תפקידו של המשיח? על כך נבאו כמעט כל הנביאים, שמכנים את משיח בן דוד מבית מלכות יהודה, בשם דוד.

"ביום ההוא אקים את סוכת דוד הנופלת... ובניתיה כימי עולם, למען יירשו את שארית אדום וכל הגויים אשר נקרא שמי עליהם" (עמוס ט, יא).

"אחר ישיבו בני ישראל ובקשו את ה' אלוקיהם ואת דוד מלכם... באחרית הימים" (הושע ג, ה). תפקידו של המשיח בראש ובראשונה הוא להושיע את ישראל ולגאלו משעבוד מלכויות. וכה אמר שמואל:

"אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכויות בלבד" (שלא יהיו משועבדים למלכויות זרות, ברכות לד, ב).

על זה ניבא גם ישעיה, המתאר את קיבוץ כל הגלויות בימות המשיח.

"והיה ביום ההוא יוסיף ה' שנית ידו לקנות את שאר עמו, אשר ישאר מאשור וממצרים ומפטרס ומכוש ומעילם ומשנער ומחמת ומאיי הים. ונשא נס לגויים ואסף נדחי ישראל ונפוצות יהודה יקבץ מארבע כנפות הארץ" (ישעיה יא, יא-יב).

בקיבוץ גלויות לארץ ישראל ראו חכמינו את המאורע הגדול ביותר בימות המשיח, מאורע שיחולל מהפכה בציפור נפשה של האומה, שתוולד בריאה חדשה.

"אמר רבי יוחנן: גדול קיבוץ גלויות כיום שנבראו בו שמים וארץ" (פסחים פח, ב).

מה יהיה גודל היקפו של קיבוץ זה? האם הוא יקיף את העם כולו, או רק חלק ממנו? בשאלה זו חולקים גדולי עמודי ההלכה, רבי אליעזר ורבי עקיבא.

"עשרת השבטים אינם עתידים לחזור, שנאמר (דברים כט, כז): וישליכם אל ארץ אחרת כיום הזה. מה היום הולך ואינו חוזר, אף הם הולכים ואינם חוזרים, דברי רבי עקיבא.

רבי אליעזר אומר: "כיום הזה", - מה היום מאפיל ומאיר, אף עשרת השבטים שאפל להם, כך עתיד להאיר להם" (סנהדרין קי, ב).

בנבואת ירמיה ראו חכמינו אישור לדעת רבי אליעזר, שכן ירמיה מנבא (ג, יח):

"בימים ההמה ילכו בית יהודה על בית ישראל",

וחז"ל פרשו:

"אלו עשרת השבטים שגלו לפניו מנהר סמבטיון, שעתידין גלות יהודה ובנימין לילך אצלם להביאם, כדי שיזכו עמהם לימות המשיח ולחיי העולם הבא" (ילקוט שמעוני, שיר השירים א'). מאורע זה של קיבוץ גלויות ושחרורן משעבוד מלכויות רבות גדול לאין ערוך מקיבוץ גלות אחת, מיציאת מצרים, ומשחרור משעבוד מלכות אחת עד כדי כך, שמאורע זה ישכיח לגמרי את מאורע יציאת מצרים. הלא מנבא ירמיה (כג, ז, ח):

"הנה ימים באים נאום ה' ולא יאמרו עוד חי ה' אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צפונה ומכל הארצות אשר הדחתים שם".

חכמינו שלא רצו להרחיק לכת עד כדי כך, ניסו למתן את דברי הנביא ואמרו: "לא שתעקר יציאת מצריים ממקומה, אלא שתהא שעבוד מלכויות עיקר, ויציאת מצריים טפל לו" (ברכות יב, יג).

גאולה עדי עד

גאולה זו לימות המשיח, אין אחריה שעבוד מלכויות, ותהיה גאולה אחרונה קיימת לעד. הבטחה זו נתן ה' על ידי נביאו לבני ישראל החוששים, שגורל הגאולה על ידי המשיח יהיה כגורל הגאולה ממצרים ומבבל, שהיתה זמנית בלבד. החששות של עם ישראל והבטחת ה' מתוארים על ידי חכמינו ז"ל על רקע הנבואה. "ישראל נושע בה' תשועת עולמים, לא תבושו ולא תכלמו" (ישעיהו מה, יז)

"אמרו ישראל לפני הקדוש ברוך הוא: לא כבר גאלתנו על ידי משה ועל ידי יהושע ועל ידי שופטים ומלכים, ועתה היינו חוזרים ומשועבדים, והיינו בבושה כאילו לא נגאלנו. אמר להם הקדוש ברוך הוא: לפי שהייתה גאולתכם על ידי בשר ודם, והיו מנהיגים על ידי בני אדם, שהיום כאן ומחר בקבר, לפיכך גאולתכם גאולת שעה. אבל להבא אני גואל אתכם ע"י עצמי, שאני חי וקיים, אגאלכם גאולה קיימת לעולמים, שנאמר: ישראל נושע בה' תשועת עולמים, לפיכך "לא תבושו ולא תכלמו עד עולמי עד".

"אמר להם הקב"ה: לשעבר הייתם בבושה וכלמה, שהייתם בחורים. עכשיו שהזקנתם אין בכם כח לסבול בושה של גלויות, שנאמר (ישעיה נד, ד) : "אל תראי כי לא תבושי... כי בשת עלומיך תשכחי" (שוחר טוב לא, ב).

תפקיד נוסף למשיח, לפי יעודי נביאינו הוא, להפיץ דעת ה' בין הגויים ולשפוט ביניהם לאור הצדק, וממילא יפסקו המלחמות בעולם. וזה

"הדבר אשר חזה ישעיה בן אמוץ על יהודה וירושלים. והיה באחרית הימים... והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה' אל בית אלוקי יעקב ויורנו מדרכיו ונלכה באורחותיו כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים. ושפט בין הגוים והוכיח לעמים רבים וכתתו חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה" (ישעיה ב, א-ד).

מצב אידיאלי זה של שלום עולמי מתאר הנביא על ידי משל:

"וגר זאב עם כבש ונמר עם גדי ירבץ ואריה כבקר יאכל תבן" (ישעיה יא, ו-ז).

ואלו דברי הרמב"ם בפירוש המשניות, בהקדמתו לפרק חלק בסנהדרין:

"ולא ישתנה במציאות שום דבר ממה שהוא עתה, אלא שהמלכות תחזור לישראל... ויהיו בימיו עשירים ואביונים, גבורים וחלשים... אבל באותם הימים יהיה נקל מאוד על בני האדם למצוא מחיתם, עד שבעמל מועט שיעמול אדם יגיע לתועלת גדולה. וזה שאמרו (שבת ל, ב): "עתידה

ארץ ישראל להוציא גלוסקאות וכלי מילת (בגדי משי), לפי שבני אדם אומרים, כשימצא אדם דבר מוכן ומזומן: פלוני מצא פת אפוי ותבשיל מבושל. והראיה על זה (שבימות המשיח לא יהיו שינויים בטבע) מה שנאמר (ישעיה סא, ה): ובני נכר אכריכם וכורמיכם, להודיע שיש שם זרע וקציר..."

והתועלת הגדולה, אשר תהיה באותם הימים היא: שננוח משעבוד מלכויות, שהוא מונע אותנו מעשיית המצוות כולן. ותרבה החכמה, כמו שנאמר: "לא ישא גוי אל גוי חרב" (מיכה ד, ג).

מתי יבוא המשיח?

הכמיהה הגדולה לגאולה הביאה רבים בכל הדורות לחשב חשבונות על פי רמזים בתנ"ך מתי יבוא המשיח, אבל רוב החכמים התנגדו להם. מה טעם? על שאלה זו משיב רבי שמואל בר נחמני (מגדולי בעלי האגדה בארץ ישראל, בדור השני והשלישי של האמוראים) בשם רבו רבי יונתן: תפח רוחם של מחשבי קיצין! (חשבונות הקץ וקובעים תאריך הגאולה), שהיו אומרים: "כיון שהגיע הקץ ולא בא שוב אינו בא. אלא חכה לו, שנאמר: (חבקוק ב, ג): "אם יתמהמה חכה לו"... (סנהדרין צז, ב).

הקץ הוא סוד כמוס, שאין הקדוש ברוך הוא מגלה לבריותיו, ואפילו למלאכיו. וכה אמר ה' על ידי נביאיו: "כי יום נקם בלבי ושנת גאולה באה" (ישעיה סג, ד), ורבי שמעון בן לקיש מטעים את המילה "בלבי" ומדגיש: ללבי גליתי, למלאכי השרת לא גליתי (סנהדרין צט, א).

אמנם היה אחד, שידע מתי יבוא הקץ, אבל כשבא לגלות לבניו, נעלם ממנו. זה היה יעקב, בחיר האבות, שלפני מותו אמר:

"האספו ואגידה לכן את אשר יקרא אתכם באחרית הימים... ראובן בכורי אתה" (בראשית מט, א-ג)

חכמינו הביעו דעתם:

"מלמד שבא יעקב לגלות להם את הקץ ונתכסה ממנו. משל לאוהבו של מלך שהיה חודע מסטורין (סודות) שלו. פעם אחת נטה למות, והיו בניו סובבים את מיטתו. אמר להם: "בני, הוו זהירים בכבודו של מלך. כך יעקב אבינו תלה עיניו וראה שכינה עומדת על גביו. אמר להם: "בני, הוו זהירים בכבודו של הקדוש ברוך הוא" (בראשית רבה צח, פסיקתא רבה כא).

רבי יהושע בן לוי (אמורא ארצישראלית מפורסם בדור הראשון) זכה, לפי האגדה, לגילוי אליהו, ובהזדמנות אחת שאל אותו:

"אימתי משיח בא?"

אמר לו: לך אצלו ושאלהו.

והיכן הוא יושב?

- על פתח העיר (בשער העיר רומי).

- ומה סימנו?

- יושב בין עניים סובלי חלאים. כולם מתירים ואוסרים (כל נגיעיהם) בפעם אחת, והוא מתיר אחד ואוסר אחד, שאומר: שמא אתבקש (לבא ולגאול את ישראל) ולא אתעכב. הלך אצלו,

אמר לו: שלום עליך רבי ומורי.

אמר לו: שלום עליך בן לוי. אמר לו: אימתי בא מר?

אמר לו: היום.

בא אצל אליהו.

אמר לו: מה אמר לך?

אמר לו: "שלום עליך בן לוי".

אמר לו: מובטח אתה ואביך לעולם הבא.

אמר לו: "שיקר לי, שאמר היום אני בא, ולא בא".

אמר לו: "כך אמר לו: היום - אם בקולו תשמעו" (סנהדרין צח, א).

לפי זה תלויה הגאולה בתשובה, וכל עוד שאין תשובה, אין גאולה. השקפה זו לא היתה נחלת כל החכמים. היו כאלה שסברו, שהגאולה תבוא כשיתמלא נאד הדמעות. דעה זו שמו בפי הקדוש ברוך הוא בדו-שיח עם ישראל.

"אמרו ישראל לפני הקב"ה: רבונו של עולם! אימתי אתה גואלינו?"

אמר להם: כשתרדו למדרגה התחתונה, אותה שעה אני גואל אתכם, שנאמר (הושע ב, ב):

ונקבצו בני יהודה ובני ישראל יחדיו ושמו להם ראש אחד ועלו מן הארץ" (שחר טוב מה, ג).

אמנם התנגדו חכמינו למחשבי קיצין, בכל זאת קבע אחד מראשי חכמי התלמוד הבבלי את היום בשנה, שבו יבוא המשיח, על סמך נבואתו של ירמיה (לא, יב):

"והפכתי אבלם לששון.

וכה אמר אביי: אין משיח בא אלא בתשעה באב, לפי שקבעו בו אבל בזמן הזה, ועתיד לפני

הקדוש ברוך הוא לעשותו ליום טוב,

שנאמר: והפכתי אבלם לששון" (פסיק').

לעומת כל מחשבי הקיצין מייצג רבי אבא (תלמידו של רב הונא בסורא ורב יהודה בפומפדיתא, שעלה לארץ ישראל) גישה ריאליסטית ומעשית. לדעתו גילה הכתוב עצמו את סימני הגאולה.

וכה אמר

אין לך קץ מגולה מזה, שנאמר (יחזקאל לו, ח): ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו

לעמי ישראל כי קרבו לבוא (רש"י: כשתיתן ארץ ישראל פריה בעין יפה, אז יקרב הקץ).

חבלי משיח

את סוד הקץ לא גילו לנו, אבל עקבות הקץ נמסרו לנו מפי חכמינו. רבי יוחנן (גדול אמוראי ארץ ישראל בדור השני) מסר לנו סימן, והוא:

"אם ראית דור, שצרות רבות באות עליו חכה לו שנאמר (ישעיה נט, יט, כ): כי יבא כנהר צר, רוח ה' נוססה בו, וסמוך לו: "ובא לציון גואל" (סנהדרין צח, א).

ואמר רבי יוחנן:

"דור שכן דוד בא בו, תלמידי חכמים מתמעטים, והשאר עיניהן כלות ביגון ואנחה, וצרות רבות וגזירות קשות מתחדשות עד שהראשונה פקודה (עד שגזירה ראשונה הולכת), שניה ממחרת

לבא" (סנהדרין צז, א).

בראותו בעיני רוחו כל הרעות האלה קרא: ייתי ולא אחמיניה! (יבא המשיח ולא אראנו, שם צח, ב). אף תלמידו עולא אמר: יבא ולא אראנו (שם). זו הייתה גם דעתו של רבה, בן דורו של רבי יוחנן, וראש ישיבת פומפדיתא בבבל, אבל חברו רב יוסף מוכן היה לקבל על עצמו כל היסורים שבעולם, ובלבד שיזכה לראות בביאת הגואל. "רב יוסף אמר: יבוא ואזכה לישב בצל של אוסף חמורו" (שם).

הברייתא המובאת שם, הפותחת בכתוב: "כי ידון ה' עמו... כי יראה כי אזלת יד ואפס עצור ועזוב" (דברים לב, לו) מביאה סימנים לביאת הגואל, וביניהם: א. אין בן דוד בא עד שתכלה פרוטה מן הכיס. ב. עד שיתייאשו מן הגאולה, שנאמר: ואפס עצור ועזוב, כביכול אין סומך ואין עוזר לישראל. יאוש זה, שיקיף את כל שדרות העם, הוא פרי ההתפוררות הכלכלית והמוסרית של החברה, כפי שתארו אותה חכמינו בדבריהם הבאים:

"בעקבות המשיח העזות תרבה והיקר יעוות (הכבוד יתעוות ויושפל), הגפן תתן פריה והיין ביוקר (מפני רב השכרות) ואין תוכחת. בית הועד (של תלמידי חכמים) יהיה לזנות, והגליל יחרב והגבל (שם מקום) ישום ואנשי הגבול יסובבו מעיר לעיר ולא יחוננו, וחכמת סופרים תיסרח, ויראי חטא ימאסו, והאמת תהא נעדרת, ופני הדור כפני כלב, נערים ילבינו פני זקנים, גדולים יעמדו בפני קטנים, בן מנבל אב, בת קמה באמה, כלה בחמותה, אויב איש אנשי ביתו, והבן אינו מתבייש מאביו. ועל מי יש לנו להשען? על אבינו שבשמים" (סוטה, מט, ב, סנהדרין צז, א).

כיצד תבוא הגאולה?

יעקב אבינו צווה לבניו לפני מותו: "האספו...". התקבצו, ופירוש לצוואה סתומה זו ראו חכמינו בדברי הנביא יחזקאל שאמר:

"ואתה בן אדם, קח לך עץ אחד וכתוב עליו ליהודה ולבני ישראל חברו, ולקח עץ אחד וכתוב עליו... והיו לאחדים בידך" (יחזקאל לז, טז, יז).

וכה אמרו:

"צווה אותם על המחלוקת (שלא יריבו זה עם זה). אמר להם: תהיו כולכם אספה אחת, זהו שנאמר: ואתה בן אדם, קח לך עץ אחד וכתוב עליו ליהודה ולבני ישראל חברו... והיו לאחדים בידך. נעשו בני ישראל אגודה אחת, התקינו עצמכם לגאולה. מה נאמר אחריו? ועשיתי אותם לגוי אחד בארץ בהרי ישראל" (בראשית רבה צח').

האחדות, לדעת חכמינו היא תנאי ראשוני והכרחי, כדי להכשיר את עם ישראל לקראת הגאולה, אבל כיצד ראו בעיני רוחם את התגשמות הגאולה? תשובה ברורה אנו שומעים מפי רבי חייא הגדול, ידידו ויועצו של רבי יהודה הנשיא, בשעה שטייל עם חברו רבי שמעון בן חלפתא. וכה מסופר בירושלמי (ברכות א, א):

"רבי חייא הגדול ורבי שמעון בן חלפתא היו מהלכים בבקעת ארבל, וראו איילת השחר שבקע אורה (שאורה נגלה קמעא, קמעא).

אמר רבי חייא הגדול לרבי שמעון: ברבי (תואר כבוד), כך היא גאולתם של ישראל. בתחילה קמעא, קמעא. כל מה שהיא הולכת, היא רבה והולכת".

רבי חייא הגדול רואה בחזונו את הגאולה כהתפתחות איטית וטבעית ולא כתופעה מהפכנית ופתאומית. מה טעם? זאת לא הסביר לחברו, אבל בדורות אחדים אחריו דנו בנושא זה. אחד מגדולי בעלי האגדה, האמורא הארצישראלי רבי יודן, הרחיב דבורו על הגאולה והסביר, משום מה מוכרחה היא לבא קמעא קמעא ולא בבת אחת. כנקודת מוצא לדבריו משמשים שני כתובים על המלך המשיח.

"כתוב אחד אומר 'מגדול' (מגדול ישועות מלכו ועושה חסד למשיחו, שמואל ב, כב, נא), וכתוב אחד אומר 'מגדיל' (מגדיל ישועות מלכו ועושה חסד למשיחו, תהילים יח, נא). רבי יודן אומר: לפי שאין הגאולה באה על אומה זו בבת אחת, אלא קמעא, קמעא. ומהי 'מגדול'? לפי שהיא מתגדלת והולכת לפני ישראל. עכשיו הם שרויים בצרות גדולות, וכשתבוא הגאולה בבת אחת, אינם יכולים לסבול ישועה גדולה... לפיכך היא באה קמעא, קמעא, ומתגדלת והולכת לפניו. לפיכך משולה הגאולה לשחר, שנאמר (ישעיה נח, ח): אז יבקע כשחר אורך. ולמה נמשלה לשחר? שאין לך אפלה גדולה יותר מאותה שעה הסמוכה לשחר, ואם יעלה גלגל חמה באותה שעה שהבריות ישנין, היו כל הבריות נלכדין (נפגעים), אלא עמוד השחר עולה ומאיר לעולם תחילה, ואחר כך גלגל חמה עולה ומאיר, ואין הבריות נלכדין, שנאמר (משלי יח, יד): "ואורח צדיקים כאור נגה" (שחר טוב יח, לו).

כל מעבר פתאומי, אפילו מרע לטוב, מאפילה לאורה, בהכרח שהוא מזיק, וזאת אולי אחת הסיבות. משום מה לא זכה דור יוצאי מצרים להכנס לארץ, כי המעבר הפתאומי מקצה לקצה, מעבדות שאין דומה לה לחופש ודרור סכנה גדולה טמונה בו לסילוף מושג החופש, שיביא להפקרות ולפריקת כל עול.

המטרה הסופית של הגאולה

דברים ברורים על המטרה הסופית של הגאולה אנו שומעים מפי הרמב"ם ב"יד החזקה" ואלו דבריו:

"לא נתאוו החכמים והנביאים ימות המשיח, לא כדי שישלטו על כל העולם, ולא כדי שירדו בגויים, ולא כדי שינשאו אותם הגויים, ולא כדי לאכול ולשתות ולשמוח, אלא כדי שיהיו פנויים בתורה וחכמתה, ולא יהיה להם נוגש ומבטל (מלימוד התורה), כדי שיזכו לחיי העולם הבא... ובאותו הזמן לא יהיה שם לא רעב ולא מלחמה ולא קנאה ותחרות, שהטובה תהיה מושפעת הרבה, וכל המעדנים מצויים כעפר. ולא יהיה עסק כל העולם אלא לדעת את ה' בלבד. ולפיכך יהיו ישראל חכמים גדולים ויודעים דברים הסתומים, וישיגו דעת בוראם כפי כוח האדם, שנאמר (ישעיה יא, ט): כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים" (הלכות מלכים יב, ד-ה).